

Fehér M. István

Létezik-e szó szerinti jelentés?

I.

A címben szereplő kérdés megválaszolásának fontos előfeltétele, hogy értsük magát a kérdést; elsősorban azt, mit jelent a szó szerinti jelentés. Mindenfajta közvetlen-dogmatikus válasz a kérdésre – pl. igen, létezik; nem, nem létezik; bizonyos értelemben igen, más értelemben nem stb. – hallgatólagosan már eldöntötte, hallgatólagosan tudni véli, mi a szó szerinti jelentés. Egy ilyen válasz hallgatólagosan előfeltételezi, avagy magától értetődőnek veszi: tudjuk, mit jelent a kérdés, tudjuk, mit jelent a szó szerinti jelentés. Előfeltételezi, hogy tisztában vagyunk a szó szerinti jelentés *jelentésével*. Filozófusnak lenni azonban hagyományosan nem utolsósorban épp azt jelenti: rákérdezzünk a szavak, kifejezések jelentésére, értelmére, nem elégszünk meg a fogalmaknak a hétköznapi szóhasználatban tapasztalható, gyakran elmosódó, egymással szembenálló jelentéseivel, és konzisztenciára, világosságra, belátásra törekszünk. Ezt tette példászerűen már Szókratész, amikor az athéni polgárokat elkezdte a hétköznapi kifejezések értelméről kérdezni – pl. mi az igazságosság –, s összezavarván őket előbb-utóbb rájuk bizonyította, hogy amit érteni véltek, ami első pillantásra problémátlannak, magától értetődőnek tűnt számukra, azt voltaképpen nem értik, az voltaképpen nem is olyan egyszerű és magától értetődő.

Ha ezt belátjuk, akkor belátjuk azt is, hogy a „Mi a szó szerinti jelentés?” kérdés ebben az értelemben megelőzi a „Létezik-e szó szerinti jelentés?” kérdést. Tudnunk kell, mi az – mi a jelentése annak –, aminek a létére vagy nem-létére kérdezzünk rá. (Ha azt kérdezzük, „Létezik-e palicska?”, erre a kérdésre mindaddig nem tudunk válaszolni, amíg nem tudjuk, mi a palicska; egy ilyen kérdésre – nem véletlenül – válasz helyett rendesen visszakérdezés következik: „mi az a palicska?”).

Ha fölteszük a „Mi a szó szerinti jelentés?” kérdést, akkor a „szó szerinti jelentés” *jelentésére* kérdezzünk rá. Ha ezt a kérdezést komolyan vesszük, csakhamar súlyos nehézségeink támadnak, s úgy tűnik, apóriák kiúttalanságában veszünk el.

II.

Mindenekelőtt föl kell figyelünk arra, hogy a „szó szerinti jelentés” *jelentésére* vonatkozó kérdésben a „jelentés” kétszer fordul elő. A „szó szerinti jelentés” – mondhatjuk – végül is egyfajta *jelentés*. Tehát ez utóbbit, a *jelentést* már értenünk kell. Ha nem értjük, akkor nincs hova tovább visszalépni (a „szó szerinti jelentés” *jelentésének jelentése* csöppet sem segít rajtunk, mert akkor azt sem fogjuk érteni).

Ha viszont már értjük a *jelentést*, s ilyenformán valamiképpen a „szó szerinti jelentés” is, ez utóbbit pedig a legátfogóbb és legkézenfekvőbb módon úgy értjük, mint amivel az „átvitt” vagy a „metaforikus” („áttételes”, „jelképes” stb.) jelentés áll szemben, továbbá föltesszük – amint az ugyancsak kézenfekvő –, hogy elvben minden szónak vagy nyelvi kifejezésnek lehet „szó szerinti” vagy „átvitt” jelentése, akkor a következő kérdéshez juthatunk el: a „szó szerinti jelentés” jelentése maga vajon „szó szerinti” vagy „átvitt-e”? Ha föltesszük a kérdést, mit jelent a „szó szerinti jelentés”, akkor erre ugyanis vissza lehet kérdezni: „szó szerint” vagy „átvitt” értelemben?¹ Ezzel a válaszadást mindenesetre egy másik síkra toltuk át, azzal az eredménnyel, hogy egyfajta *regressus ad infinitum* áll elő, anélkül, hogy megtudnánk, mi a szó szerinti jelentés. Ha azt kérdezzük, a „szó szerinti jelentés” *jelentése* „szó szerinti” vagy „átvitt-e”, akkor – amennyiben erre a kérdésre válaszolni tudunk –, már tudnunk kell, mi a szó szerinti jelentés, így kérdésünk nem igazi kérdés, hanem csupán látszatkérdés.

III.

„Létezik-e szó szerinti jelentés?” Nos, attól függ, mit értünk rajta. De mit is értsünk rajta? Mondjuk meg *mi*, avagy járjunk utána történetileg? – Ha utóbbit tesszük, vizsgálódásunk már kiindulópontban sajátos dilemma előtt találja magát. Amikor a szó szerinti jelentést, ill. – miként a hagyományban nevezték – a *sensus litteralist* kutatjuk, keressük – voltaképpen mit keresünk, mit kutatunk? A szót (a hangalakot) avagy a szó *értelmét* (az előbbi nevezhető filológiai, az utóbbi hermeneutikai súlypontú vizsgálódásnak)? Előbbi esetben a félresiklás veszélye abban áll: korántsem biztos, hogy az azonos hangalak mögött ugyanaz a dolog rejtőzik (erre jó példa a bibliai hermeneutika vagy egzegézis, ahol a *sensus litteralis* történetére vetett pillantás nemcsak azt mutatja meg, hogy voltak visszatérően olyanok, akik előnyben részesítették, s voltak, akik nem, hanem mindenekelőtt azt, hogy nem mindig ugyanazt értették rajta, hogy jelentése tehát korántsem volt egyszer s mindenkorra rögzített²). Utóbbi ott siklik félre, hogy az alapul vett értelmet dogmatikusan előfeltételezi. Más szóval: ha a vizsgálódás a hangalak azonosságát veszi alapul, és reá irányul, akkor azt kockáztatja, hogy teljesen heterogén vagy diszparát dolgokat állít egymás mellé, köt egymással csokorba; olyanokat, melyeknek alkalmasint vajmi kevés közük van egymáshoz, minthogy semmi más nem fűzi össze őket, mint éppen csak a hangalak véletlenszerű azonossága – értelmük lehet mégannyira eltérő. Ha viszont a vizsgálódás a *sensus litteralis* értelmére irányul, akkor valamilyen értelmet alapul kell vennie, a *sensus litteralis* valamiféle értelméből kell kiindulnia, ezt az értelmet

¹ Megkockáztatható, hogy ezen utóbbi kérdésre a válasz – ha egyáltalán – csak úgy hangozhat: „átvitt” értelemben, mivel hogy a „szó szerinti” jelentésnek *szó szerint* aligha van jelentése; a vagy-vagy tehát a következő: a „szó szerinti” jelentésnek vagy nincs jelentése – jelentés nélküli üres *flatus vocis* – vagy van, s akkor az átvitt jelentés.

² Hans W. Frei kutatásait összegezve Brevard S. Childs pl. arról beszél, hogy az újkor során „a *sensus litteralis* értelmezésében gyökeres változás állt be” – Paul R. Noble hasonlóképpen utal arra, hogy „a reformáció utáni korban, és különösen a kritikai tudományok kezdetén megváltozott a *sensus litteralis* értelmezése” –, Frei maga pedig úgy fogalmaz, hogy a *sensus litteralis* „jóval elasztikusabb fogalom, mint gondolnánk” (Brevard S. Childs: „A Biblia szó szerinti értelmezése régen és ma”. In *A sensus litteralis hermeneutikai kérdései*, Hermeneutikai Füzetek 25., Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 37. o.; Paul R. Noble: „A *sensus litteralis*: Jowett, Childs és Barr”, uo. 105. o.; Hans W. Frei: „A bibliai elbeszélések »litterális értelmezése« a keresztény tradícióban: Feszíthető még vagy elpattan?”, uo., 44. o.). Childs a továbbiakban megállapítja, hogy „a szó szerinti értelem távolról sem nyilvánvaló, naiv szövegolvasat, ellenkezőleg, meghatározása igen magas fokú [...] felkészültséget igényel” (uo., 47. o.).

pedig mint kiindulópontot – értelemszerűen és elháríthatatlanul – már a vizsgálódás kezdetén, még annak beindulása előtt – hallgatólagosan – előfeltételeznie *kell*. Ez az előfeltételezés viszont – éppen, mivel a vizsgálódást megelőzi, nem pedig annak folyamán jut érvényre – csakis dogmatikus (más szóval: önkényes) lehet. Itt ugyan olyan dolgokat kötnek végezetül csokorba egymással, melyeknek azonossága, benső összefüggése biztosított; ám egyúttal eleve – hallgatólagosan – *kizárnak* más olyan, a *sensus litteralis* hangalakkal rendelkező képződményeket, melyek értelme a kiindulás élére állított, dogmatikusan előfeltételezett értelem követelményeinek nem tesz eleget. Azonos hangalakú, ám diszparát, széteső dolgok halmaza az egyik oldalon, összefüggő, egységes értelmű, ám nem feltétlenül azonos hangalakú dolgok halmaza a másikon, ahol is továbbá az egybefogás kritériuma, a vezérfonal, melyre föl vannak fűzve, éppenséggel nincs visszaigazolván – a kritérium önkényes, dogmatikus.

Ebből a dilemmából, apóriából nemigen van kiút. Mivel a nehézség filológiai-nyelvfilozófiai-hermeneutikai, ezért a gyógyszer is – ha van – csakis ilyen lehet (úgy-szólván a kutyaharapást szűrivel). Az apóriából való kimenekülés egyik lehetséges útja, ha a jelentés wittgensteini használat-elméletéhez folyamodunk. Eszerint az, hogy mit értünk „szó szerinti jelentésen”, aszerint határozható meg, hogy milyen köznyelvi vagy tudományos kontextusokban használjuk több-kevesebb konszenzussal manapság ezt a kifejezést. Ha ennek utánajárunk, és különböző – magyar vagy idegen nyelvű – szótárak körében tallózunk, akkor a „szó szerint”, „literal”, „wörtlich”, „buchstäblich” címszavak különböző kontextusaival és jelentéseivel találkozunk. (Valamely szó *szó szerinti* jelentése eszerint a szó „közvetlen”, „hétköznapi”, „köznyelvi”, „nem átvitt”, „eredeti” – „korábbi”, illetve „valóságos”, „lényegi”, „sajátlagos”, „tulajdonképpen” –, „szokásos”, „nyilvánvaló”, „elsődleges” jelentése³; egyfajta családi hasonlósággal jellemezhető jelentésdimenziók, melyek egymással sokoldalúan érintkeznek, egymást sokféle szempontból keresztezik, miközben eltérések és elágazások is szép számmal előfordulnak, s e bonyolult viszonyrendszernek vannak azután olyan szélső tagjai is, melyek – miként egy családon belül is előfordulhat – egymástól meglehetősen távol esnek.) Teljesen megnyugtató válaszra így sem lelünk, sőt: a „szó szerinti jelentés” mellé fölsorakozik még a „szó szerinti fordítás” – „értelem szerinti fordítás” további dilemmája.

³ Lásd pl. *Cambridge Dictionary of American English*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 506., 317. o.; *Webster's New World Dictionary of the American Language*, Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1966, 855. sk. o.; *The Collins Concise Dictionary of the English Language*, 2nd ed., London and Glasgow: Collins, 1988, 661. o.; *The Concise English Dictionary*, revised and enlarged by A.L. Hayward and J. J. Sparkes, 4th ed., Poole, Dorset: New Orchard Editions, 1988, 683., 903. o.; *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 2nd ed., London: Oxford University Press, 1969, 572. o.; „Der Kleine Muret-Sanders”. *Englisch-Deutsch. Langenscheidts Grosswörterbuch der englischen und deutschen Sprache*, von H. Willmann, H. Messinger und der Langenscheidt-Redaktion, 3. Aufl., Berlin – München – Wien – Zürich – New York: Langenscheidt, 1988, 584. o.; „Der Kleine Muret-Sanders” *Deutsch-Englisch. Langenscheidts Grosswörterbuch der englischen und deutschen Sprache*, von H. Messinger und der Langenscheidt-Redaktion, 4. Aufl., Berlin – München – Wien – Zürich – New York: Langenscheidt, 1988, 240., 28. sk., 1178., 1210. o.; *Duden Stilwörterbuch der deutschen Sprache. Die Verwendung der Wörter im Satz*, 5. völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage von Günther Drosdowski unter Mitwirkung der Dudenredaktion (Der Duden in 10 Bänden, Bd. 2), Bibliographisches Institut Mannheim / Wien / Zürich: Dudenverlag, 1970, 168., 625. o.; Gerhard Wahrig: *Deutsches Wörterbuch*, Jubiläumsausgabe, Gütersloh/München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1996, 304., 1183., 1405., 1446. o.; *A magyar nyelv értelmező szótára*, I. köt., Budapest: Akadémiai, 1959, 598. o., VI. köt., Budapest: Akadémiai, 1962, 323., 364. sk. o. – Az idézett helyeket részletesebben elemeztem a jelen kézirat hosszabb változatában.

IV.

Ha a fenti előzetes megfontolások után filozófiai esettanulmány gyanánt a heideggeri-gadameri hermeneutikához fordulunk, azt látjuk, hogy az idáig említett nehézségek koncentrált formában jelennek meg. A körvonalazódó álláspont szélső pólusai a következő két tételben összegezhetők:

1. a hermeneutika kitüntetett figyelemben részesíti a „szó szerinti” jelentést, és módszeresen visszanyúl hozzá (pl. *uszia*: a ház körüli javak, jószágok együttese, a birtok). Ugyanakkor
2. épp hermeneutikailag (a megértés és az értelmezés univerzalizására vonatkozó hermeneutikai tanok felől szemlélve) azt lehet mondani: nem létezik valami olyan, mint „szó szerinti” jelentés (s így ennek megfelelően „átvitt” vagy „metaforikus” jelentés sem).

Mi e két tétel értelme, és hogyan békíthetők össze? Hogyan lehet visszanyúlni valamihez, ami nem létezik? – Nem lehetetlen kísérletet tenni ezen ellentmondás föloldására, de legalábbis a két tétel rekonstrukciójára. A feloldás kísérlete azonban vélhetően – állandó nyelvinséggel küszködve s a nyelv határaihoz elérkezve – előbb-utóbb még akkor is elhallgatáshoz vezetne, ha az előadás rendelkezésére álló időbeli határok miatt a szóbeli kifejtést – még ezt jóval megelőzően – nem kellene félbeszakítania.

V.

Amikor azt állítjuk, a hermeneutika kitüntetett figyelemben részesíti a „szó szerinti” jelentést, és módszeresen visszanyúl hozzá, arra a hermeneutikai tevékenység szempontjából középponti tevékenységre gondolunk, amely a klasszikus filozófiai fogalmak értelmének visszanyerésére, értelmezésére irányul, e fogalmakat pedig szisztematikusan – a terminus kézenfekvő, hétköznapi avagy használatelméleti értelmében – szó szerinti jelentésükben törekszik megragadni és értelmezni. Nézzünk néhány jellegzetes példát. Az *uszia* annyi, mint ház körüli javak, a birtok,⁴ *idea*, *eidosz*: a dolog kinézete,⁵ *logosz*: beszéd,⁶ *aletheia*: elrejtetlenség.⁷

⁴ Vö. GA 18: 24., 26., 345. o.; GA 19: 467. o. [Heidegger műveinek összkiadására (*Gesamtausgabe*, Frankfurt/Main: Vittorio Klostermann, 1976-tól) GA rövidítéssel hivatkozom, ezt követi a kötetszám, majd kettőspont után a lapszám megjelölése]; *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen: Niemeyer, 1976, 148. o.; *Zollikoner Seminare*, hrsg. M. Boss, Frankfurt/Main: Klostermann, 152. o.; „Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)”, sajtó alá rendezte H.-U. Lessing, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* 6 (1989): 237–69. o., itt 253. o. (= Heidegger: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Ausarbeitung für die Marburger und die Göttinger Philosophische Fakultät* (1922), hrsg. G. Neumann, Stuttgart: Reclam, 2002, 41. sk. o.); GA 61: 92. o.; GA 64: 100. o. Vö. Gadamer: *Gesammelte Werke* (a továbbiakban: GW), 3: 385. o.; GW 10: 19., 40. sk. o. Lásd Gadamer GW 10, 19. sk. o.

⁵ Lásd például GA 9: 214. o.; GA 36/37: 156. o.

⁶ Lásd például SZ 32. o. (LI 128. o.); GA 21: 1 skk. o.; GA 38: 1. sk. o. – SZ = *Sein und Zeit*, 15. Aufl., Tübingen: Niemeyer, 1979; LI = *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest: Gondolat, 1989.

⁷ Lásd például SZ 219. sk. o.; GA 34: 10. skk., 124. sk., 139. o.; GA 36/37: 97., 112., 175., 221. skk., 289. o.; GA 45: 100. skk. o.; GA 9: 69. o. Vö. Gadamer GW 3: 386. o. Ez a fordítás egyébként, amely filozófusok és filológusok körében évtizedekig elhúzódozó heves vitákhoz vezetett, a tudományos közvéleményben leülepedett vélekedésekkel ellentétben korántsem Heidegger találmánya; hasonló fordítások a korabeli német filozófiában, sőt már korábban is közkézen forogtak. Az „Unverborgenheit”-nak és szinonimáinak a heideggerihez hasonló értelemben való használatát Christoph von Wolzogen kimutatja a kortársi német

Szó szerinti jelentésről ezekben az esetekben annyiban beszélhetünk, amennyiben „eredeti”, illetve „hétköznapi”, „közvetlen”, „nem átvitt” jelentésekről van szó. Amikor Heidegger az *usziát* „ház körüli javak”-kal fordítja, nem pedig mondjuk „szubsztanciá”-val, akkor *szó szerint* (!) hétköznapi, azaz a görög kultúra életvilágának hétköznapijaiban használt – „nem átvitt”, hanem „közvetlen”, sőt ha lehet, az egyik legközvetlenebb, „legházasabb” – jelentéshez nyúl vissza. Heidegger nem a latin felől keres hozzáférést a göröghöz: éppen hogy az „eredeti” vagy „korábbi” jelentést törekszik föllelni, megadni.

Hasonlóképpen, amikor Heidegger a *logosz*t „beszéd”-del fordítja, akkor – mint mondja – az „alapjelentésre” (Grundbedeutung) összpontosít, a „beszéd” pedig egyúttal a *logosz* „szó szerinti fordítása” is („wörtliche Übersetzung”).⁸ Heidegger persze jól tudja, hogy a *logosz* fordítása-értelmezése számára a tudományos nyelvben olyan szavak váltak használatossá és forognak hosszú idő óta közkézen, mint „Vernunft”, „Urteil”, „Begriff”, „Definition”, „Grund”, „Verhältnis”, „ratio”, „Beziehung”. Ezek azonban az alapjelentés későbbi módosulásai, származékai, melyek az előbbiből érthetők csak meg. A szó szerinti jelentés volna tehát az alapjelentés.

A szó szerinti (eredeti, későbbi teoretikus magyarázatok által még el nem fedett) jelentésekhez való visszanyúlás hermeneutikai tétje az, hogy az elhalványult, mára már részben értelemnélkülivé, részben triviálissá vált filozófiai alapfogalmak múltbéli értelmét a jelenben visszanyerjük, továbbá az, hogy ezek után, a rekonstrukcióból adódó szó szerinti jelentésből kiindulva, a későbbi, másodlagos, ill. „átvitt” jelentéseket ennek származékaiként értsük meg. A *logosz* „alapjelentésének” (Grundbedeutung) „beszédként” való „szó szerinti fordítása” („wörtliche Übersetzung”) által nyílik meg pl. a lehetősége annak, hogy a hosszú idő óta közkézen forgó fordításokat („Vernunft”, „Urteil”, „Begriff”, „Definition” stb.) az alapjelentés későbbi módosulásaiként, származékaiként értsük meg. Ez a *logosz* fordítását illető heideggeri megfontolás mármost visszatér az *alétheia* összefüggésében is.

A szószerintiség kiaknázása, előnyben részesítése Heideggernél szélesebb filozófiai perspektívába illeszkedik. Erre némileg kitérnünk azért sem mellékes, mivel az első tézis „kitüntetett figyelemben részesíti” megfogalmazása önkényességre, tetszőlegességre is utalhat, avagy pusztán csak olyasvalamire, amire alkalmasint nincs további magyarázat.

A századforduló episztemológiai-tudományelméleti klímájában Heidegger alapvető fogalmi áttörést hajtott végre, melynek középpontjában az ember tényleges-faktuális életéhez való visszafordulás állt. Egyik középponti belátása szerint az élet minden tudomány és teória kiindulópontja és eredete, s ilyenként is kell számot adni róla. A lényeges az, hogy a tényleges életben elidőzzünk, megfelelő hozzáférést építsünk ki hozzá, s így vegyük szemügyre – nem valamifajta „tisztá” szemlélettel, hanem „megértő, hermeneutikai intuícióval”⁹ – a maga abszolút eredetiségében, még mielőtt a tudományos „életbe”, a tudomány „világába” lépünk át, mely a tényleges élet egyik belőle eredő s ugyanakkor mégiscsak benne megmaradó származékos módja,

filozófiában Natorpnál és Nicolai Hartmann-nál, és utal arra is, hogy már 19. századi német–görög szótárakban találkozni lehetett hasonló fordításokkal (pl. „Unverstecktheit”, „Unverhohlenheit”); lásd Ch. von Wolzogen: „»Es gibt«. Heidegger und Natorps »Praktische Philosophie«, Heidegger und die praktische Philosophie, szerk. A. Gethmann-Siefert és O. Pöggeler, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1988, 319. skk., 321., 335. o. Ugyanerre utal Gadamer is (GW 3: 386. o.), és úgy véli, a görög eredetihez az „Unverhohlenheit” [el nem titkolt, el nem palástolt mivolt] áll a legközelebb, ez a fordítás pedig már Humboldt-nál fölbukkan.

⁸ SZ 32. o. A következőkhöz. uo. 32., 34. o. (§ 7. B.)

⁹ GA 56/57, 117. o.

melyet mint ilyent továbbá sajátos nyelv és világlátás jellemez. A pozitív feladat (a tényleges élet leírása) egy fontos negatív feladatra: a korabeli filozófiai teóriák alapvető elvi kritikájára – heideggeri szóval: destrukciójára – utal, azzal egészül ki, vele fonódik össze. Ez a negatív feladat átfogó történeti konfrontációvá terebélyesedik ama megfontolás által, mely szerint a korabeli filozófiák szemléletmódja és fogalomvilága alapjaiban történetileg meghatározott, így a kritika csak a forrásokhoz, az eredethez való visszatérés révén lehet termékeny. Ehhez viszont megfelelő, az eredetekhez visszanyúló, azokat láttatni képes fogalmiság szükséges. Az eredetekhez visszanyúló fogalmiság mármost előnyben részesíti a tradíció sodrában átöröklődő és nagyrészt megkopott, triviálissá vált fogalmak közvetlen, eredeti, „szó szerinti” jelentését. A heideggeri destrukció éppenséggel a megkövesedett, megmerevedett tradíció „fellazítására”, eleve név tételére vállalkozik, ennek pedig szerves része a „szó szerinti” jelentésekhez való visszanyúlás törekvése.

Noha Heidegger a „szó szerinti” jelentéshez való visszanyúlás *praxisát* átfogó módon műveli, e praxist – szórványos kivételektől eltekintve – kifejezetten e szavakkal mégsem azonosítja. A praxis elméleti azonosításának elmaradása vélhetően ama fogalmi apparátus filozófiai alapjai iránti kritikai távolságtartással – ama filozófiai horizont hermeneutikai lebontására való törekvéssel – függ össze, melybe a *sensus litteralis* fogalma tág értelemben hagyományosan illeszkedik. Mivel Heidegger e fogalmiság leépítésén fáradozik, érthető módon nem azonosítja magát ennek elméleti alapjaival. Az a tény, hogy közben valamilyen formában mégiscsak él a *sensus litteralis* praxisával, a destrukció vállalkozásában rejlő benső nehézségekre utal. A lebontásnak, amennyiben nem ötletszerű-önkéntes rombolás, valamilyen – a kifejezést óvatosan használva – „módszer” vagy eljárás szerint, valamire való tekintettel kell végbemennie. Amire való tekintettel a destrukció munkájának jelentős része végbemegy, azt mármost éppen az európai metafizika és tudomány fogalomkészletének a „szó szerinti” jelentésekre való visszavezetésére irányuló törekvés jellemzi. Ám azt a fogalmi hálót, melyet a nyugati metafizika szőtt a „szó szerinti” jelentés köré, Heidegger nem tudja elfogadni, sőt a legmélyebb gyanakvással szemléli.

A Heidegger által követett metodikai eljárás a „szó szerinti” ama jelentésdimenziójában mozog, melyet egyfelől a „hétköznapi”, „szokásos”, „közvetlen”, másfelől az „eredeti”, „korábbi”, „elsődleges” – valamint a mindkettőhöz hallgatólagosan hozzákapcsolt „valóságközele”, „valóságközeli” – fogalmi határoznak meg és írnak körül. Ez a jelentés hagyományos metafizikai ellentétbe kényszerül az „átvitt”, „metaforikus”, „elvont”, „későbbi”, „levezetett”, „származékos” fogalmakkal. E fogalmi ellentétpárok, megkülönböztetések hagyományos metafizikai distinkciókat írnak körül, olyanokat, melyek a destrukció szemszögéből épp lebontandók.

A 'metafora' fogalma, jegyzi meg pl. egy helyen Heidegger, előfeltételezi érzéki és érzékfeletti megkülönböztetését (az igazi jelentés a platonikus-érzékfeletti-időtlen szféra sajátja volna, míg a metaforikus-átvitt jelentés az érzékiséggel szennyezett világ része), e megkülönböztetés pedig az európai metafizika egyik alapvető sajátossága; metafora a jelzett jelentésben tehát csak a metafizikán (a Platónnal kezdetét vevő és általa meghatározott európai filozófián) belül létezik.¹⁰ Hölderlint kommentálva másutt azt írja: „A metafizika foglyai maradnánk, ha Hölderlin [...] 'szavak, mint virágok' fordulatát [Worte wie Blumen] metaforának tartanánk.”¹¹ Az ember látása és hallása sohasem pusztán érzéki recepció, ezért helytelen azután „átvitelről” beszélni. Az „átvi-

¹⁰ Heidegger: *Der Satz vom Grund*. 5. Aufl. Pfullingen: Neske, 1978. 88. sk. o.

¹¹ *Unterwegs zur Sprache*, 207. o. Lásd még GA 53: 18. sk. o.

tel” görögül *metaferein*, s a tudományos nyelv az ilyen átvitelt metaforának nevezi. Ha a gondolkodást látásnak és hallásnak nevezzük, akkor erre nyomban azt mondják: ezt csupán „átvitt, metaforikus értelemben” lehet állítani. Mert hiszen látni a szemünkkel látunk, hallani a fülünkkel hallunk. De hát valóban így van-e? Bach-fúgákat a fülünkkel hallunk? Ha már a testi szerveknél tartunk, inkább azt lehetne mondani: nem a fülünkkel, hanem a fülünkön keresztül hallunk.¹² Az „átvitel” és a metafora fogalma egy töről fakad – érzéki és érzékfeletti megkülönböztetésén, sőt egymástól való elszakításán nyugszik. E megkülönböztetés a nyugati metafizika alapvonása; ha ez utóbbi korlátai világossá lesznek, vele együtt a „metaforáról” alkotott mértékadó elképzelés is megrendül.¹³ A metafizika érzéki-érzékfeletti megkülönböztetésén nyugvó alapvető látásmódja képezi a nyelvről és a szóról adott megközelítésének alapját (szó: érzéki hang és szellemi jelentés egysége), az ebben az értelemben felfogott platonista metafizika jelöli ki minden rákövetkező nyelvfilozófia és nyelvtudomány látókörét.¹⁴

1934/35-ös Hölderlin előadásain Heidegger a következőket mondja: „A költő által mondottak nem összehasonlítás, mondjuk valamilyen »kép« vagy »metafora« [...]. »Költői hasonlat« – mily költőtlen fogalom! [...] Mit vetünk össze mivel? Egy természetben végbemenő folyamatot egy szellemben lejátszódó élménnyel. Mit jelent itt a természet, és mit a szellem?”¹⁵ A kijelentő mondatra orientálódó, egyértelmű jelölésre, szubjektum-objektum megkülönböztetésére épülő tudományos nyelvezet és nyelvhasználat, s az annak elméleti tudatosítását-igazolását szolgáló instrumentalista-konvencionista nyelvfelfogás alkotja a metafora, s általában a költői nyelv leértékelésének mércéjét. Az – egyértelmű jelölésen, megállapodáson nyugvó – terminológiai használat jelenik meg innen tekintve a nyelv normál formájaként, amely a nyugati gondolkodás fő sodrában uralomra jutott, s egyúttal ama nyelvideálként, amelyhez minden egyéb nyelvhasználatnak igazodnia kell.

„Mit vetünk össze mivel?”, kérdi Heidegger, s ennek megfelelően, ha az *átvitt* jelentésre gondolunk, hasonlóképpen kérdezhetjük: „Mit viszünk át hova?”; az *elvont* jelentések esetében pedig: „Mit vonunk el, s amit elvonunk, hova vonjuk (el), hova visszük?” – Ha az *átvitt* jelentés ily módon megrendül vagy ingataggá válik, akkor ebből mindazonáltal nem a szó szerinti jelentés „győzelme” következik; az, hogy ellentétükből az utóbbi kerülne ki győztesen. Hanem sokkal inkább az, hogy maga ez a fogalompár – a szó szerinti versus átvitt jelentés fogalompárja – válik kérdésessé. Hiszen a szó szerinti jelentés a vizsgált kontextusban csak az *átvitt* jelentéssel való szembeállításban nyeri el értelmét. Ha az utóbbi szertefoszlik, nincs mivel szembeállítani, s akkor maga is a semmibe foszlik.

Véleményem szerint ez lehet az oka – legalábbis egyik oka – annak, hogy Heidegger-nél a praxis nem azonosítja magát megfelelő teóriával. Egy lebontandó, lebontásra ítélt fogalmi építmény szilánkaiban aligha ismerheti föl önmagát. Ugyanakkor ezzel szemben áll a destrukció gyakorlatában minduntalan vissza-visszatérő sajátosság, vagy még inkább sajátos nehézség: hogy amire rákérdez, amit felfüggeszt, azt valamilyen – ártértelemezett, hallgatólagos – értelemben mégiscsak felhasználja, s hogy alapjában

¹² Heidegger: *Der Satz vom Grund*, 86. sk. o.

¹³ Heidegger: *Der Satz vom Grund*, 88. sk. o.

¹⁴ M. Heidegger: „Das Wort. Die Bedeutung der Wörter”, *Zur philosophischen Aktualität Heideggers. Symposium der Alexander von Humboldt-Stiftung vom 24.-28. April 1989 in Bonn – Bad Godesberg*. Band 3: *Im Spiegel der Welt: Sprache, Übersetzung, Auseinandersetzung* hrsg. D. Papenfuß, O. Pöggeler, Frankfurt/Main: Klostermann, 1991, 13–16. o., itt 14. old. Vö. még GA 85: 34., 54., 154 o.; GA 36/37: 102. skk.

¹⁵ GA 39: 254. sk. o.

véve így is kell tennie, ha vállalkozását egyáltalán útnak akarja indítani, ha már kezdetben nem akarja maga alól elhordani a talajt, amelyre művét – s esetünkben annak középponti részeként: a destrukció műveletét – állította.¹⁶

Arra a dilemmára kerestünk választ, hogy Heidegger a „szó szerinti” jelentéshez való visszanyúlás *praxisát* átfogó módon műveli, e praxist azonban e szavakkal nemigen azonosítja. Mármint magyarázatkísérletünk akár plauzibilis, akár nem, fennmarad az a további kérdés, hogy amennyiben Heidegger részéről az elméleti (vissza-) igazolás, elismerés elmarad – pusztán e hiány okán, amiatt, hogy Heidegger önértelmezésén túllépünk –, vajon nem aggályos-e magának a tézisnek a megfogalmazása. Ez az aggály épp hermeneutikai nézőpontból, azaz a nyitottság és a szerzővel szembeni méltányosság hermeneutikai elve felől tekintve fogalmazható meg; mintha Heidegger szájába akarnánk adni valamit, amit ő nem mond.

Ez az aggály bizonyos értelemben nem hárítható el. Mivel Heidegger önértelmezése itt nem siethet segítségünkre, így az elméleti keret, amelyet a tétel hallgatólagosan alapul vett, a jelentés használatelméletére támaszkodott, s önmagában *bizonytalan* maradt. Bizonytalanak *kell*t is maradnia, mivel azért egyfajta – szükséztű, ám sokatmondó – vétó a heideggeri szövegekből mégiscsak kiolvasható. A jelentés használatelméletére támaszkodva próbáltam a kezdeti apóriából kiutat keresni, s így fordultam a szótárakhoz, mint amelyekben a jelenkori nyelv- és szóhasználat különböző módjai rendszerezett formában leginkább összegyűjthetők és dokumentálhatók. Csakhogy ez sem valamifajta semleges terület: a „szótár” Heideggernél is fölbukkan, mégpedig – az eleven hétköznapi beszédre orientálódó nyelvfelfogása és a „grammatikától” való ezzel összefüggő distanciálódása felől érthető módon – nem éppen dicsérő, pozitív jelzők kíséretében. A szótár nem más, mint úgy mond „a nyelv egyes darabkái és fecnijei alaktalan tömege”.¹⁷ „A nyelvet”, teszi hozzá, „nem a szótárban találjuk, még ha az egész állomány ott lajstromba van is véve. Nyelv csak ott van, ahol beszélnek, ahol megtörténik, azaz emberek között”.¹⁸

A szótárakhoz fordulásra kimondott heideggeri vétó tehát, ha komolyan vesszük, a jelen értelmezést épp a maga alapjától fosztja meg. Ha e vétót nem halljuk meg, eleresztjük a fülünk mellett, akkor viszont hermeneutikai vétó alá eső értelmezési pozícióba helyezkedtünk, elérhetetlenné váltunk a szöveg (igazságigénye) számára, saját értelmezési horizontunkat kényelmes, kikezddhetetlen biztonságba helyeztük. A kezdeti apóriából való kilábalás, kiút keresés – mint most kiderül – teljességgel ideiglenes, átmeneti volt. Újabb apóriába jutottunk, vagy még inkább: a kezdeti apória más formában újból visszatért.

Vajon Heidegger szájába akarunk-e adni valamit, amit ő nem mond: e kérdésre nehéz egyértelmű választ adni. A kérdésre valójában sem igennel, sem nemmel nem lehet válaszolni. S az is látható, miért *kell* az elméleti keretnek, amelyet a jelentés használatelméletére támaszkodva a tétel hallgatólagosan alapul vett, önmagában *bizonytalan* maradnia. A jelen értelmezés akkor válnék végképp talájtalanná, ha a heideggeri destrukció a létkérdés megválaszolásával célba ért volna. E célbaérés az

¹⁶ Ez a magyarázatkísérlet maga is heideggeri eredetű; Heidegger Kantra vonatkoztatva fejti ki. Vö. GA 3: 214., 219. o. („weggräbt”)

¹⁷ GA 38: 23. o. „Unmasse einzelner Stücke und Fetzen der Sprache.” A szöveg így folytatódik: „Wir sagen Wörterbuch, es sind darin *Wörter* und nicht *Worte*, nichts *Gesprochenes*” (az utolsó kiemelés F. M. I.), amiből kiviláglik, hogy számára a szó elsődlegesen kimondott, nem pedig leírt szó, azaz nyelvfelfogásában a szóbeliség élvez elsőbbséget az írásbeliséggel szemben.

¹⁸ GA 38: 24. o. A szótárakról lásd még GA 24: 296. o.: „A nyelv nem azonos egy szótárban található szavak összességével; amennyiben a nyelv van, úgy létezik, mint az emberi ittlét, azaz a nyelv egzisztál, és történeti.”

itt alapul vett elméleti keretet egyértelműen hamissá tenné. Hogy ez nem történt meg, hogy a fő mű befejezetlen maradt, másfelől mégsem ok arra, hogy Heidegger önértelmezésétől immár nagyvonalúan eltekintsünk. A destrukció célba nem érése a fenti elméleti keretet még nem teszi igazgá. Nem hamis és nem igaz: az elméleti keret státuszaként marad így a bizonytalanság. A tételt, mely szerint Heidegger él a szó szerinti jelentésekhez való visszanyúlás praxisával, azáltal lehetne igazolni, ha rendelkezésre állna a „szó szerinti jelentés” valamilyen semleges értelme, melyet a heideggeri gondolkodás visszaigazol, vagy amelyre legalábbis az általa gyakorolt destrukció nem terjed ki, melyet nem helyez gyanú vagy vétó alá. Mivel ilyen semleges értelem nincs, így e tétel, noha nem lesz hamis, megnyugtató visszaigazolása sem lehetséges.

A *sensus litteralis* Heidegger általi elméleti visszaigazolásának hiánya, hangzott, aggályokat vet fel; olybá tűnhet föl, mintha Heidegger szájába akarnánk adni valamit, amit ő nem mond. Hiszen – így lehetne most az argumentumot folytatni – nagyon is lehetséges, hogy ha a dologra közelebbről odanézünk, a dolgot közelebbről – azaz fenomenológiailag – szemügyre vesszük, akkor kiderül: valójában („csakugyan”, „ténylegesen”, „igazából”, vagyis a „szó szerint” egy meghatározott értelmében) nincs is „szó szerinti” jelentés!¹⁹ E lehetőség – mondhatjuk most – *valóban* fennáll, s ezt nemcsak összeszorított foggal kell beismernünk. Hiszen éppen ez az, amit a második tétel állít – s így legfőbb ideje, hogy ennek kifejtésére áttérjünk²⁰.

VI.

E tétel fő éle a naiv pozitívista elfogultság – elbizakodottság, magabiztosság, sőt előítélet – ellen irányul. Eszerint léteznék valamiféle – problémátlan – „szó szerinti jelentés”, amelyet minden további nélkül meg lehet adni, ki lehet mondani. Mármost hermeneutikailag szemlélve azért nem létezik olyan valami, mint *sensus litteralis*, mert minden dolog valamilyen megértésben, értelmezettségben – *mint* valami –, nem utolsósorban pedig valamilyen nyelviségben jut el hozzánk. Nincs tehát – csak úgy, önmagában – valamiféle problémátlan „szó szerinti jelentés”, amelyet csak úgy könnyedén meg lehetne adni, ki lehetne mondani. Az értelem, a *sensus* nyelvisége, fogalmisága sohasem rögzített egyszer s mindenkorra. Heidegger értelmező fordításait éppen az *eredeti* jelentés megőrzésének, mai nyelvi világhorizontba való átültetésének hermeneutikai erőfeszítése vezérli. A tényállást – Wittgenstein ama állításának mintájára, mely szerint „a világban nincs semmiféle érték, s ha lenne, akkor sem volna értéke”²¹ – a következő formában lehet megfogalmazni: „szó szerinti jelentések” nincsenek, de ha volnának is, nem lenne jelentésük. Ezt az erős állítást némileg enyhítve a tényállást a következő vagy-vagy formájában is meg lehet fogalmazni: „szó szerinti jelentések” vagy nincsenek, vagy – vannak ugyan, de – nincs jelentésük. Amennyiben vannak, úgy legfőljebb a visszamaradt üres

¹⁹ Ehhez az eredményhez tulajdonképpen már a bevezető, apóriába vezető gondolatmenet során eljutottunk. Ott arról volt szó, hogy ha a „szó szerinti” jelentésre kérdezzük, arra, hogy hol keressük, akkor kutatásunk nemigen fog célhoz vezetni, a keresettet nem fogjuk *sehol sem* találni – kivéve, ha *már tudjuk*, mit keresünk, ha *már tudjuk*, hozzávetőleg hol találjuk. Azaz, ha a keresendő értelmével már valamiképpen – így vagy úgy – rendelkezünk. Ekkor azonban már csak mint valami megtaláltra fogunk – újfent – rábukkanni. A „szó szerinti” jelentésre eszerint nem tudunk úgy rákérdezni, hogy teljességgel kiengedjük a kezünkéből. Ha így járunk el, egyszerűen eltűnik.

²⁰ A fentebbi magyarázatkísérletet lezárva így fogalmaztam: „Véleményem szerint ez lehet az oka – legalábbis egyik oka – annak, hogy Heideggernél a praxis nem azonosítja magát megfelelő teóriával.” A gondolatjelek közötti rész jó okkal került betoldásra. Egy másik ok ugyanis épp a második tételben kifejtett állítás lehet.

²¹ Wittgenstein: *Tractatus logico-philosophicus*, 6.41 (*Werkausgabe*, Bd 1, 82. o.).

hangburokkal azonosíthatjuk őket. Innen szemlélve, a „szó szerinti jelentésekre”, amennyiben mégiscsak vannak, a jelentésüresedés jellemző. A szószerintiséghez való ragaszkodás – történeti távlatban – jelentésvesztéssel, jelentésüresedéssel jár együtt – de legalábbis tetemes jelentésátalakulással.

A hermeneutikai szituáció elemzésének középponti része az értelmezést, közelebbről a szövegértelmezést, annak „objektivitását” illeti, ettől a kérdéstől pedig egyenes út vezet – a szöveg jelentésének „objektivitására”, majd a jelentés „objektivitására” vonatkozó kérdésen keresztül – a szó szerinti jelentés „objektivitására” vonatkozó kérdésig. Mivel az értelem- vagy jelentéskonstituálódás a hermeneutikai szituáció történetiség meghatározta optikája felől szemlélve dinamikus, folytonos alakulásban lévő folyamatként jelenik meg, így a jelentéskonstituálódás objektivitására vonatkozó kérdés értelmesen nem is igen fogalmazható meg. Főként, ha a Heidegger által az egzakt szöveginterpretációról mondottakra gondolunk, hogy ti. még azt megelőzően, ami a szövegben – objektíve – „ott áll”, nagyon is „ott áll” – éspedig abszolút meghaladhatatlan módon – az értelmező „magától értetődő, meg nem vitatott előzetes vélekedése” mint olyan valami, ami minden értelmezéssel eleve, már mindig is adva van. A jelentéskonstituálódás objektivitására vonatkozó kérdés már, mint kérdés is előfeltételezni látszik valamely történelemtől nem érintett, azaz történelemfölötti szubjektumot.

Ezen megfontolások fényében a második tétel megvilágítása a következőképpen összegeezhető. Mivel a szó szerinti jelentés „objektivitására” vonatkozó kérdés eszik, így kényszerű módon adódik a következtetés: nem létezik olyan valami, mint „szó szerinti jelentés”. Avagy – a főntebb Wittgensteinre visszanyúlva megfogalmazott paradoxon értelmében – van ugyan, de nincs jelentése, avagy jelentését nem lehet megadni. (Valóban: milyen is volna egy szó szerinti jelentés, amelyet nem lehet szóban megadni? Még az „átvitt” jelentéseket is igyekszünk szóban megadni: épp a szó szerinti jelentések képeznének kivételt?)

VII.

Hogyan békíthető össze ez a két tétel? Hogyan lehet visszanyúlni valamihez, ami nem létezik? – Úgy gondolom, mindkét tétel valami fontosat fogalmaz meg, és látszólagos ellentétességük ellenére nem lehetetlen összebékíteni őket.

A két tétel összebékítésére, az ellentmondás föloldására a „visszanyúl – túlnyúl” fogalompár segítségével tehetünk kísérletet. Eszerint a hermeneutika – az első tétel értelmében – szisztematikusan *visszanyúl* a „szó szerinti jelentésekhez”, itt azonban nem áll meg, hanem egyúttal – értelmező módon – *túlnyúl* rajtuk, s ezen utóbbi értelemben (a túlnyúlás lezárhatatlanságának, végtelenségének értelmében) állítható az, hogy nincs „szó szerinti jelentés”.

Próbáljuk közelebbről szemügyre venni a dolgot. Azt mondjuk: X szó – szó szerinti – jelentése Y szó. Itt azonban, szigorúan szólva, aligha állhatunk meg, hanem tovább kell kérdeznünk. Na de mi Y szó jelentése? Hiszen mindkettő – mind X, mind Y – végül is: szó! Hogyan, hogy az egyik esetében föl lehet tenni (vagy egyenesen föl *kell* tenni) a jelentésére vonatkozó kérdést, a másik esetében viszont nem? Ha Y szó megadásával esetenként úgy érezzük, az értelmezés feladata befejeződött, révbe ért, annak oka saját nyelvhasználatunk tudatlansága: mivel a szó jelentését értjük (értelemszerűen: saját életvilágunk alapján, annak fogalmi horizontja felől), úgy érezzük, minden tiszta és világos, nincs itt helye további kérdésnek. Közelebbi szemügyre vételkor azonban

a kérdés épp az: hogyan kell értelmeznünk (értenünk) Y szót ahhoz, hogy betöltse feladatát, azaz hogy X szó – szó szerinti – jelentését megadja?

Miután tovább lehet kérdezni („De mit jelent Y?”), így a kérdésnek nincs vége, nem lehet lezárni. A szó szerinti jelentés pedig nagyon is valami végsőt vél megadni: X szó „szó szerinti” jelentése Y szó és punctum. Pozitívisztikusan valamilyen végső valósághoz vél eljutni, valamilyen végső valóságot vél „kézzelfoghatóan” megérinteni.

Ha a destrukció praxisát figyeljük, azt látjuk, hogy a szó szerinti („eredeti”, „korábbi”, „közvetlen”) jelentés, amelyhez eljut, még értelmezésre szorul. Korántsem valami végső, hanem irányjelző, figyelemfelhívó (*formal anzeigend*), valamilyen irányba mutat. A *sensus litteralis* hagyományos teóriája a kérdésnek csak a filológiai oldalát látja (azt is erős pozitívista színezettel), a hermeneutikait nem. A szó szerinti jelentés – mondják – „ez és ez”, s a dolog ezzel be is van fejezve. Hermeneutikailag tekintve viszont azt kell kérdezni. Ha a szó szerinti jelentés „ez és ez”, akkor hogyan is kell az „ez és ez”-t pontosabban érteni? Az értelmezés nemhogy nem fejeződött be, de most kezdődik csak igazán. A *sensus litteralis* hagyományos, pusztán filológiai teóriája ilyenformán túl rövidre fogja pillantását, sajátos – önmaga számára rejtve maradó – magától értetődőséggel terhelt.²²

Hogyan békíthető tehát össze ez a két álláspont? Úgy, hogy a „szó szerinti jelentés” ismét csak egy szóban fejeződik ki, az pedig értelmezésre szorul. Közelebbről: már mindig is valahogyan értett, értelmezett, ehhez pedig értelmezői műveletekkel férünk csak hozzá. Azzal, hogy a *sensus litteralis*t követve, annak vezérfonalán egy szót megadunk, a dolog még nincs elintézve. Mert ezt a szót saját életvilágunk felől, ama jelentésekbe ágyazottság felől értjük, amelyet saját életvilágunkban tölt be. Azt a szót, melyre a *sensus litteralis*-t követve első lépésben szert teszünk, így második lépésben még értelmeznünk, pontosítanunk, körülírunk, egyértelműsíteniünk kell, és pedig ama életvilág felől (hogyan másképp?), melyben az illető közösség használta,

²² Nézzünk némi példát. Az uszia szó szerint „birtok”-ot jelent. De mit jelent a „birtok”? Pontosabban: milyen vonással kell rendelkeznie – hogyan kell (már mindig is) értenünk, milyen hozzáférésnek kell részünk-ről fennállnia – ahhoz, hogy a későbbiekben a létező általános meghatározottságává válhassék? Nem csak úgy általában kérdezzünk ugyanis – hiszen hogy mi a birtok, azt végső fokon ki ne tudná? „Túlnyúló” kérdésünk nem csak úgy általában, mindenfajta érdekltség nélkül, történelemfeletti módon tevődik föl, imígyen: mit jelent a „birtok” (általában)? Hanem úgy, hogy mi tette (mi tehette) a „birtokot” – némi fenomenológiai-hermeneutikai pedantériával vagy nehézkességgel fogalmazva: a *mi birtokhoz való megértő hozzáférésünket* – alkalmassá arra, hogy a görög ontológiában a létező általános meghatározottságává válhassék? Heidegger egyik szemléletes magyarázatkísérlete így hangzik: az *uszia* közvetlen, szokásos jelentése (ház, birtok, javak) és filozófiai-terminológiai jelentéssé emelkedése (a létező a maga igylétében, létének mikéntjében) között az létesít kapcsolatot, hogy a ház körüli javak *valahogyan, valamiként* (mint valami) vannak, és pedig úgy, hogy rendelkezésekre állnak, naponta használhatom őket, számomra vannak ott, még akkor is, ha éppen nem használok, hagyom paragon heverni őket. A „miként”-nek ezt az *uszia* szokásos, hétköznapi jelentésében benne rejlő mozzanatát erősíti fel és teszi tematikussá mármint a szó terminológiai használata. A szokásos, hétköznapi jelentés, hangsúlyozza Heidegger, vezérfonalként szolgál a terminológiai jelentés számára. Ez a – mint Heidegger mondja – *elsődleges* [primär] értelem még a terminológiai (azaz „átvitt”, „elvon”) jelentésben is benne cseng [mitschwingt] (GA 18: 27. o.). A lét mint állandó jelenlét, rendelkezésre állás (Anwesenheit) a görögök számára nem az égből pottyant le. Abból a (megélt-megértett-értelmezett) fenomenológiai-hermeneutikai tapasztalatból származott, hogy (illetve ahogy) a ház körüli javak rendelkezésekre állnak, tartósan ott vannak, és pedig függetlenül attól, épp használok-e őket vagy sem. – Lásd hasonlóképpen a műalkotás-tanulmányban: GA 5: 38. o. (a „wörtlichere Übersetzung” nem pusztá menekülés, ezzel a „szó szerintibb” fordítással a dolog még koránt sincs elintézve), nem utolsósorban pedig a fő mű bevezetésének egy fontos helyén, ahol Heidegger azt írja: ha azt mondjuk, a *logos* alapjelentése a beszéd, akkor ez a „szó szerinti fordítás” csak akkor nyeri el a maga teljes értelmét, ha közelebbről meghatározzuk – vagyis a dolog láttatására irányuló fenomenológiai-hermeneutikai értelmezés tárgyává tesszük –, mit jelent itt a beszéd („Wenn wir sagen, die Grundbedeutung von *logos* ist Rede, dann wird diese wörtliche Übersetzung erst vollgültig aus der Bestimmung dessen, was Rede selbst besagt” [SZ 32. o. = § 7. B.]; jelen magyarázat maga sem szó szerinti fordítás – ezért nem áll idézőjelek között –, hanem inkább – elsősorban a gondolatjelek közti részben –, „túlnyúló” értelmezés, elsősorban pedig annak kibontása, ami az egyszerű „Bestimmung”-ban 'benne cseng').

kimondatlanul is értette, hiszen az illető szó számunkra, a mi életvilágunkban valami mást jelenthet. Egyértelműsíteniünk kell a szót azonban a saját életvilágunk felől is (horizont-összeolvadás), hiszen a szónak a mi életvilágunkon belül kell megszólalnia, beszédesnek lennie Olyannak lennie, amely – nekünk ma – mond valamit.

VIII.

A címben fölített kérdésre adható válaszok ezek után így hangozhatnak:

1. Miután nem állapítható meg, mi a „szó szerinti jelentés” *jelentése* (nincs ugyanis kritérium arra nézve, melyik történeti jelentését vegyük alapul), így nem jutunk el abba a dimenzióba, melyben válaszolni lehetne a kérdésre: létezik-e szó szerinti jelentés?
2. Igen, létezik szó szerinti jelentés, de nem lehet megadni (*szóban*); „megadása” befejezhetetlen, lezárhatatlan aktus, előbb-utóbb elhallgatáshoz vezet. A szó szerinti jelentés voltaképpen „szótlan”. – Ugyanez (avagy hozzávetőleg ugyanez) a tényállás kifejezhető így is:
3. Nem, nem létezik szó szerinti jelentés, *mivelhogy* nem lehet megadni. Egy szó szerinti jelentés, melynek nincs szava, melyre nincs szó, önmagát mint jelentést számolja föl.

IX.

A nehézségeket, melyek a „szó szerinti” jelentés körében végzett vizsgálódások során adódtak, végső fokon a jelentést illető nehézségekre is vissza lehet vezetni.

A szó szerinti jelentés, mondtuk fentebb, egyfajta jelentés. Mi a „jelentés”? Ezt azért nem lehet megadni, mivel bármely meghatározás jelentéssel bíró szavakból állhat csupán. Nem tudunk a jelentések birodalma mögé kerülni avagy magunkat fölébe helyezni, hogy kívülről vagy fölülről, egyfajta jelentésüres térből rápillantva, megmondjuk: mi a jelentés.

A szavak, melyekkel megmondanánk, mi a jelentés, vagy rendelkeznek jelentéssel, vagy nem. Előbbi esetben előfeltételezik, de nem mondják meg, mi a jelentés. Utóbbi esetben jelentésnélküliek, s így értelmetlenek.

Ám az is lehet talán, hogy megmondják, mi a jelentés. E mondást azonban mi – lévén jelentésnélküli – nem értenénk.